THE INTERCULTURAL PARADIGM OF EDUCATION

Teodor Pătrăuță
Prof., PhD, „Vasile Goldiș" Western University of Arad

Abstract: The future of the European space must be understood as a place of fruitful confrontation between several different cultural codes, which could have dysfunctional effects, at least at certain times, if not intelligently managed. This problem of adaptation not only for people, but also for institutions that must be adapted to receive people with particular value codes. The national identity, which must now be integrated into the European context, often contradicts centralist national ideologies. This will cause marginalized subcultures to be claimed to assert themselves differently than before.

Keywords: paradigm, interculturality, education, culture, pedagogy, society.

Filosofia pluralismului cultural a fost avansată în perimetrele occidentale şi constituie astăzi un suport acțional în multe state democratice din lume. Ideologia pluralistă avansează numeroase prezumții asupra naturii societăților pluralist-democratice, asupra funcțiilor grupurilor etnice în socializarea individului și asupra responsabilității membrilor acestor grupuri de a-şi salvgarda propriile valori culturale. Grupul etnic de referință îi furnizează individului un sens al identității sale şi suportul psihologic necesar, ambele determinări având o importanță deoscbită într-o societate puternic dezvoltată şi controlată în principal de către un grup etnic dominant. Pluralismul cultural vine cu ipoteza că minoritățile etnice au un stil unic de învățare și că programa analitică din instituțiile școlare şi curriculum-ul educațional ar trebui revizuite pentru a veni în întâmpinarea stilului cognitiv şi a profilului spiritual al educabililor ce fac parte din diferite grupuri etnice. Planul de învățământ, ca şi programele analitice ar trebui să fie structurate astfel încât să interpreteze evenimentele in funcție de punctele de vedere ale unui grup etnic. E nevoie să se promoveze ataşamentul şi înțelegerea etnică şi să se ajute educabilii să dobândească deprinderi şi atitudini care să permită grupului etnic să dobândească putere de semnificare a marii culturi a lumii.

Secolele de conflict sau de ignorare privind relaționarea dintre diferite culture pot crea și astăzi dificultăți de colaborare și relaționare. După cum afirmă unii analişti, e nevoie astăzi de o autocritică a monocentrismului occidental, de o distanțare de dogmatismul lui etic si ştiințific, de formularea unor principii noi de conviețuire și o reorganizare a existentei pe baza unor noi puncte de vedere, pe resimbolizarea vieții, pe noi modalități de analiză si codificare a experiențelor[1] Frobboni, Pinto Minerva, 1994, p. 565).

Viitorul spațiului european trebuie înțeles ca un loc al confruntării fructuoase dintre mai multe coduri culturale diferite, care poate avea efecte disfuncționale, cel puțin în anumite momente, dacă nu va fi inteligent gestionat. Acest lucru prezintă probleme de adaptare nu doar pentru oameni, ci şi pentru instituții care trebuie să fie adaptate pentru a primi persoanele purtătoare de coduri valorice particulare. Identitatea națională ce trebuie acum integrată în contextul european, intră în contradicție, de cele mai multe ori, cu ideologiile naționaliste centraliste. Acest lucru va determina ca subculturile marginalizate să fie revendicate şi să se impună altfel decât până acum.

Persoanele individuale sunt punctul de plecare în această coabitare, iar ele trebuie să se actualizeze noilor cerințe privind coerența existențială şi eficiența socială. Nu este negate apartenența primă a nimănui, dar ea trebuie să fie permeabilă şi deschisă, pentru că identitatea actuală a fiecărui individ se va reface în funcție de circumstanțe. Ideea unei „națiuni pure" este de mult perimată, iar fiecare individ este, în fapt, o unitate plurală, care se reface permanent, sub acțiunea factorilor socio-culturali aflați într-o dinamică permanentă. Desigur, fiecare persoană va dispune de o unitate înglobantă, inițială care va supraordona permanent noi elemente spirituale.

Ideologiile universaliste sau ale nivelării culturale susțin dispariția entitățile culturale distincte, pentru a lăsa locul unei culturi unice, mondiale. Aceste ideologii sunt mai tot timpul etnocentriste şi destul de atractive. Fiind extrem de simpliste, ele fac abstracție de complexitatea mobilității culturale şi de contradicțiile inerente evoluției culturale, fiindcă şi cea mai închistată societate are totuși o evoluție în timp. Pe de altă parte, ideologiile relativiste sau ale pluralismului cultural avansează ideea separatismului, a unor culture separate, având sisteme de valori şi de credințe ireductibile, fără posibilitatea unei comunicări autentice între culturi.

Este adevărat că societatea actuală impune noi tipuri de organizări, de asocieri şi de conexiuni ale activităților de producție. O structură de producție a devenit o formă transcomunitară, transnațională şi transculturală de realizare a schimburilor. Reorganizarea forței de muncă şi integrarea ei într-o economie globală îngăduie şi obligă punerea în act a noi competențe.

Educația interculturală oscilează între o problematică a conținuturilor obiective ale cunoașterii și o problematică ce vizează relațiile intersubiective. La nivel cognitiv, a aporturilor cunoștințelor revelate prin disciplinele clasice, ale antropologiei culturale şi sociale și ale psihologiei sociale, se are în vedere deconstrucția stereotipurilor și prejudecăților. La nivel comportamental, profesorul este confruntat cu situații conflictuale care presupun negocierea valorilor, a codurilor de comportament.

Putem aborda și o perspectiva interculturală, dar am putea spune pe drept că ea constituie o aventură intelectuală, cu părțile sale destabilizatoare sau pline de nelinişte pentru profesori și educabili, întrucât se abate de la normă, dar deschide căile pentru afirmarea libertăților, individualităților, identităților multiple și deschise. „*Această perspectivă contribuie, pe de o parte, la renovarea practicilor în interiorul şcolii şi, pe de altă parte, la dinamica socială a cartierului, dezvoltând schimbul de cunoştinţe între parteneri, creând dintr-o dată o cerere şi o ofertă în formare. De asemenea, trebuie spus că obiectivul său este un proiect educativ global, şi nu unul specific pentru un public cultural aparte: accasta răspunde unei exigenţe etice şi politice".* (Munoz, 1999, p. 26). Orientarea interculturală în educație presupune punerea în practică a mai multor dimensiuni sau „tipuri" ale pedagogiei :

a. a unei pedagogii centrate pe educat, care face parte din diversitatea apartenențelor publicului școlar ;
b. a unei pedagogii active şi interactive, care implică o ancorare în realitate și o deschidere către circumstanțele mediului în care se învață;
c. a unei pedagogii care ia în calcul învățarea de-centrării şi dezvoltă o competență în a comunica în perspectivă interculturală.

În acelaşi timp, metodologic, această pedagogie se sprijină pe (Munoz, 1999, p. 25):

a. pedagogia proiectului, ce favorizează interdependența dintre membrii grupului pentru realizarea unei cooperări în legătură cu un obiectiv comun;
b. metodologia cercetării de tip acțiune, pentru care obiectivele cele mai pertinente sunt cele ce urmăresc transformarea practicilor pe baza unor dispozitive activ-interven- tioniste, şi nu pe un dispozitiv de tip pasiv, de observare - cercetare;

c. dezvoltarea unui parteneriat în interiorul sistemului educativ (între profesorii unei instituții de învățământ, între profesorii de origini diferite, cercetători, formatori), dar şi în conexiune cu mediul (părinți, asociații, biblioteci, case de cultură, instanțe municipale);
d. realizarea unor schimburi efective, de la corespondența şcolară până la călătoriile în străinătate ;
e. implicarea mai puternică a interdisciplinarității, prin punerea în relație a mai multor seturi de cunoştințe şi valori achiziționatc inițial separat.

Oamenii nu sunt obişnuiți să accepte ideea că, din punct de vedere constitutiv, sunt diferiți, că nu pot fi aliniați toți la aceleași standarde valorice şi se simt culpabili pentru aceasta. La rândul lor, ceilalți îi dezaprobă sau pe cei infideli, deviaționişti, nonconformişti. Toleranța reciprocă şi înțelegerea mutuală pot fi formate printr-o educație prealabilă pentru întâmpinarea şi respectarea alterității. Educația interculturală constituie, în acest sens, o pistă de primă importanță. Dacă vrem să construim o lume viabilă, n-avem decât o singură alternativă : să trecem de la o logică mono la o logică*inter* (Rey, 1996, pp. 47-48) . A accepta alteritatea şi interdependența, a crea condițiile exprimării personalității altuia, a pune bazele unui comportament solidar reprezintă o nouă „revoluție copernicană" pe care educația, la acest început de mileniu, este chemată să o realizeze. Educația desfăşurată într-o perspectivă „inter" ar cuprinde:

a. promovarea unor politici educative şi legislative bazate pe reglementări şcolare deschise, permisive;
b. coordonarea funcțională a diferitelor instituții cu finalități educative;
c. reconvertirea interculturală a materiilor şi a programelor şcolare;
d. regândirea organizării şcolare (recrutarea şi repartizarea elevilor, structurarea orarelor, canuluişcolar, a modalităților de desfăşurare a activităților etc.);
e. îmbunătățirea climatului relațional din clasă şi din şcoală ;
f. impunerea unor priorități educative realiste : dimensionarea unor criterii pertinente de evaluare a competențelor şi comporta- mentelor ;
g. accentuarea importanței activităților preşcolare; formarea formatorilor într-o perspectivă interculturală ;
h. perfectarea tuturor relațiilor internaționale.

Spațiul existenței individuale, la acest sfârşit de secol, depăşeşte limitele tradiționale ale ambianței originare, de formare şi socializare inițiale. Constituie un truism afirmația că societatea noastră actuală devine din ce în ce mai accentuat pluriculturală. Se ştie, de asemenea, că educația este, în principal, o activitate de transmitere şi difuziune a culturii. Grație acesteia, cultura se transmite de la o generație la alta, îmbogățindu-se şi diversificându-se continuu.

Întâlnirea şi dialogul culturilor, în ciuda distanțelor care le separă în timp şi spațiu, sunt inevitabile şi, în multe cazuri, problematice şi complexe. Se pot astfel constata numeroase efecte disfuncționale, precum eşecul în adaptarea mutuală, ambiguități identi- tare sau de comportament, refuzul şi percepția slabă a alterității. Problema coexistenței diferitelor culturi în sânul aceleiaşi societăți este, după părerea multora, o sfidare destul de deconcertantă a prezentului şi viitorului.

Persoana care penetrează într-un alt orizont cultural se va vedea confruntată cu un alt sistem de percepții ale realului, un ansamblu de viziuni culturale specifice asupra timpului şi spațiului, un mod diferit de relaționare față de altul. In situația creată, trebuie să se exploateze simbolurile comune, elementele culturale asemănătoare care fac o breşă şi pot facilita „pasajul" dintr-o lume (cu valorile ei) în alta, mai bogată şi mai permisivă la valori eterogene. Pentru înțelegerea mutuală este necesară o negociere a sistemului de felerințe comune între

partenerii acestui schimb. Elementele comune se pot converti în suporturi pentru catalizarea procesului de integrare.

În acest proces, „prima" identitate se va eroda (sau va intra) într-o „a doua", pe cale de a se naşte, dar care va fi înglobantă şi mai largă. În legătură cu această situaţie se pun cateva întrebări: este oare necesar să se oculteze anumite valori, pentru a se decanta mai bine cele noi venite ? Care valori joacă rolul de rampă de translare către noile coduri de valori, cele identitare sau cele diferite sau chiar contrastante ? Aceste valori antagoniste (in cazul în care ele există) constituie oare obstacole pentru procesul de tranziţie a individului spre o altă cultură ? Încorporarea noilor valori se produce printr-o necesară „devalorizare" a altora ? La aceste chestiuni trebuie să se răspundă de o manieră atentă şi nuanţată. Într-o interacţiune culturală autentică, credem un continuum valoric, şi nu o ruptură sau o negare, chiar şi parţială, a unor valori preexistente.

Educaţia interculturală se constituie într-o strategie de pregătire a societăţilor democratice viitoare astfel încât persoanele să se relaţioneze convenabil unele la altele şi la culturile pe care le posedă. Adaptarea la mutaţia şi diversitatea culturală este necesară atât pentru „minorităţi", cât şi pentru „majoritari", in interacţiunile prezente şi viitoare. De altfel, demarcaţia clasică între majoritari şi minoritari este tot mai dificilă şi mai periculos de realizat. În funcţie de multiple perspective de referinţă, toţi indivizii pot fi minoritari, racordându-se la subcoduri culturale oarecum diferite. Sunt, de asemenea, situaţii când nu se mai ştie cu claritate cine este minoritar şi cine este majoritar. Perspectiva interculturală de concepere a educaţiei poate să conducă la atenuarea conflictelor şi la eradicarea violenţei în şcoală, prin formarea unor comportamente(Walker, 1992, p. 8):

a. aptitudinea de a comunica (a asculta şi a vorbi);
b. cooperarea şi instaurarea încrederii în sânul unui grup, cum ar fi grupurile de tineri, de muncă, de joacă etc. ;
c. respectul de sine şi al altora, toleranţa faţă de opiniile diferite;
d. luarea de decizii în chip democratic;
e. acceptarea responsabilităţii altora şi a propriului eu;
f. soluţionarea problemelor interpersonale;
g. stăpânirea emoţiilor primare;
h. aptitudinea de a evita altercaţiile fizice etc.

Consultând o anumită bibliografie de specialitate, putem constata că teoretizările şi acţiunile privind interculturalitatea constituie o consecinţă a unor dificultăţi relaţionale ivite în situaţiile de criză. Interculturalismul, ca principiu teoretic şiacţional, este un răspuns specific la o problemă de teren: eşeculşcolarizării copiilor imigranţi([1]Martine Abdallah-Pretceille, 1986).

O definiţie asupra interculturalului vom găsi la Micheline Rey, o cercetătoare de la Universitatea din Geneva devotată acestei problematici: *„Cine spune intercultural spune, în mod necesar, plecând de la sensul plenar al prefixului inter-, interacţiune, schimb, deschidere, reciprocitate, solidaritate obiectivă. Spune, de asemenea, dând deplinul sens termenului „cultură": recunoaşterea valorilor, a modurilor de viaţă, a reprezentărilor simbolice la care se raportează fiinţele umane, indivizi sau societăţi, în interacţiunea lor cu altul şi în înţelegerea lumii, recunoaşterea importanţei lor, recunoaşterea interacţiunilor care intervin simultan între multiplele registre ale aceleiaşi culturi şi între diferite culture"* (Micheline Rey, 1984, p. 13). Într-o analiză a stadiului dezvoltării educaţiei multiculturale, (McLeon McLeon, 1991, pp. 244-245) adoptă o tipologie ce caracterizează abordările generale ale educaţiei multiculturale. Din această analiză rezultă trei specificităţi:

1. Abordarea cu specificitate etnică – adică acel mod de abordare sau planificare a educaţiei multiculturale pe baza unor perspective etnoculturale. Această abordare tinde să pună accentul pe prezervarea culturală sau pe aspectul de dezvoltare a politicilor

multiculturale. Este clar că, pentru a contribui la dezvoltarea unei culturi, trebuie să existe ceva care să fie împărtășit cu acea cultură. Exemplele acestei perspective merg de la programe de limbi, programe privind patrimoniul negrilor, programe etnoculturale până la evenimente folclorice de divertisment.

2. Abordarea orientată spre probleme – aceasta include acele persoane şi grupuri a căror orientare fundamentală către multiculturalism răspunde anumitor probleme. Imigranții și integrarea imigranților sunt considerate probleme care cer soluții în ceea ce privește centrele de primire, programele de interpreți şi serviciile de imigrare. De asemenea, rasismul poate fi văzut ca o chestiune critică, îi face pe mulți să considere antirasismul un aspect al multiculturalismului. Pentru alții, relațiile intergrup pot fi considerate o chestiune de primă importanță şi, în consecință, se elaborează programe interculturale sau intergrup.

3. Abordarea cultural/intercultural. Aceasta este o abordare mai generală a educației interculturale ; ea are loc acolo unde multiculturalismul este o etică ce stă la baza educației sau a întregii programe şcolare. Include preocupări pentru asigurarea continuității și dezvoltarea culturală şi lingvistică, chestiuni legate de relațiile etnice şi rasiale, integrarea emigranților, bilingvism şi drepturile omului. Acest demers apare ca un angajament social şi cultural cumprehensiv ; este o abordare pe care se bazează definirea multiculturalismului, care include sau încorporează cultura în sens general, ca şi in sens etnocultural; dă mare atenție diversității sau pluralismului etnic, rasial, lingvistic şi religios[1](Starkey, 1991, pp. 244-245).

Educația cât și atitudinea interculturală facilitează apariția unei sinteze de elemente comune, ca fundament al comunicării şi înțelegerii reciproce între diferitele grupuri culturale. Şcoala, acceptând principii precum toleranța, respectul mutual, egalitatea sau complementaritatea dintre valori, va exploata diferențele spirituale şi valorile locale, ataşându-le la valorile generale ale umanității. Valorile locale autentice trebuie păstrate chiar și de cei ce aspiră la apropierea față de cultura mondială. Pot fi considerate ca niște porți de intrare în perimetrul valorilor generale. Dimpotrivă, valorile particulare veritabile comportă nu doar un potențial şi o disponibilitate funciară de deschidere către valorile generale, spre care tind ființele umane, ci pot fi, uneori, cooptate de aceasta. De aceea, educația interculturală trebiie gândită în termeni de strategie, privită în dinamismul și oportunitățile sale.

Educația interculturală derivă din inegalitatea în relațiile socio-culturale ce caracterizează societatea europeană și din repercusiunile lor asupra învățământului, având un rol pozitiv şi crucial în întronarea justiției și egalității. Un aport important în diseminarea ideii de interculturalitate şi în sensibilizarea principalilor factori politici față de topica interculturalăl-a avut şi îl are în present Consiliul Europei. În acest sens, educația şi cultura se află sub autoritatea Consiliului de Cooperare europeană.

Chestiunea educației interculturale este şi un răspuns specific, pedagogic, la încercarea de soluționare a unor consecințe socio-culturale. Diverse conferințe internaționale sau organisme specializate, mai ales din lumea occidentală, şi-au axat atenția asupra acestei problematici. Redăm, în continuare, o serie de concluzii, evocate de Consiliul Europei în 1983, dar care îşi păstrează relevanța și astăzi[1](Recueild'information, 1983, pp. 205-206):

- principiul interculturalist, în situația didactică, nu poate să se substituie unor exigențe deja clasice ale şcolii, dar le poate însoți şi facilita, prin lărgirea sferei de preocupări ale şcolii. El se constituie într-un mijloc prin care instituția școlară îşi atinge mai bine scopurile de democratizare, de egalizare a şanselorşi de difuziune culturală;
- interculturalismul înseamnă recunoaşterea reciprocă a culturilor de origine şi de primire, în cazul migrației, precum și a diversității expresiilor culturale ale migranților şi autohtonilor. Aceste culturi nu sunt niciodată fixe, înghețate în

propriile structuri, ci dinamice, creative tocmai prin jocul împletirilor şi al contactelor multiple ;

- din recunoaşterea egalității valorice a culturilor nu trebuie trasă concluzia că toate sunt la fel și că dispar unele diferențe sau chiar disparități. Școala nu trebuie să niveleze aceste diferențe, ci să aducă o revalorificare a noile expresii culturale în contextul mai larg, al comunității în care se integrează noii veniți;
- diversitatea experiențelor culturale, la care se va alinia școala, în noul context, trebuie să determine repunerea în chestiune a criteriilor de evaluare școlară, care nu mai rămân socio- sau etnocentriste. Selecția școlară, ca și percepția eșeculuișcolar vor fi resemnificate în consens cu noua paradigmă de dimensionare a proceselor școlare ș.a.

Migrația, multiplicarea contactelor, dispariția frontierelor nete sunt realități evidente, cărora școala le poate răspunde în mai multe feluri. Pentru unii, nu este decât o singură soluție: asimilaționismul, care reclamă din partea populației care soseşte în mediul de primire să fie asimilată, să se topească până la dispariția ei în cultura nouă, pentru alții, se deschide o altă alternativă: multiculturalismul, care ar însemna afirmarea notelor specifice fiecărei culturi, dar în chip izolat, fără contaminări reciproce. Cum arată Hubert Hannoun într-o lucrare pe această temă, fiecare dintre cele două atitudini constituie propriul lor ghetou, căci rămân închise şi sărăcăcioase. Pentru Hannoun, soluția cea mai convenabilă se situează la nivelul unei atitudini interculturale, ce implică simultan afirmarea fiecărei culturi cu normele specifice, dar şi deschiderea spre alte culturi în perspectiva construirii unei noi civilizații comune. *„Nu numai că şcoala trebuie să-i înveţe pe elevii săi să trăiască împreună, în acelaşi univers mobilat de valori diferite, dar, mai mult, ea trebuie să le permită descoperirea că acest univers este hrănit prin mii de fire ce converg, se întretaie şi se completează în acelaşi timp, construind astfel un mediu nou, în care toţi sunt chemaţi să trăiască”* (Hubert Hannoun ,1987 p. 112).

Din perspectiva interculturală este, aşadar, posibilă nu doar păstrarea culturilor actuale ci poate avea loc şi renaşterea unor culturi considerate „moarte”, prin intermediul unei înţelegeri „simpatetice” a valorilor „străine”. În esenţă, cultura actuală reprezintă o multitudine de traduceri/transformări constante ale aceloraşi motive de bază. Prin această „traducere” (transcriptic, transpozitic, reiterare, variaţie), „structurile de profunzime” ale unei culturi rezistă şi se actualizează contextual în „structuri de suprafaţă„, în funcţie de o referenţialitatesocio-culturală determinată. Aşa-numitele renaşteri culturale nu sunt decât mutaţii de accente, redescoperiri ale unor expresii spirituale ocultare, restabiliri ale unor coduri culturale uitate. Orice nouă expresie culturală apare pe o bază valorică preexistentă şi în interiorul ei. Nu se poate nega existenţa unor invariante sau „universalii” culturale, ce se păstrează în orice timp sau spaţiu cultural şi care sunt expresii ale unităţii şi unicităţii omenirii.

BIBLIOGRAPHY

1. Andruszkiewicz, M. (2007), *Concepte, politici şi activităţi în şcoala incluzivă,* Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti;
2. Bârlogeanu, L. (2006), *Educaţie interculturală*. Ministerul Educaţiei şi Cercetării, Proiectul pentru Învăţământul Rural, Bucureşti;
3. Bellak, L.,2008, T.A.T.,T.A.C.,T.A.B. în utilizarea clinică, Editura Profex, București
4. Block, J., 2008 ,*The Q-sort in CharacterAppraisal; EncodingEubjectiveImpressions of PersonsQuanntitatively,* Washington DC, American Psychological Association;

5. Bocoș M, 2007, *Teoria și practica cercetării pedagocice*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca;
6. Ceobanu C., 2009, *Managementul (micro)comunității de învățare. Normativitatea în cadrul clasei*, Editura Polirom, Iași;
7. Ciolan, L. (2008), *Învăţarea integrată. Fundamente pentru un curriculum transdisciplinar*, Editura Polirom, Iaşi;
8. Cristea S. 1996, *Pedagogie generală. Managemetul educației*, Editura Didactică și Pedagogică, București;
9. Cristea, S. (1998), *Dicţionar de termeni pedagogici*, EDP, Bucureşti;
10. Cucoş, C. (2000), *Educaţia. Dimensiuni culturale şi interculturale*, Editura Polirom, Iaşi;
11. Cucoş, C. (2003), *Pluralismul valoric şiexigenţeleeducaţiei interculturale*, în *Didactica Pro*., nr.4-5 (20-21);
12. Dasen, P., Perregaux, C., şiRey, M. (1999), *Educaţia interculturală*, Editura Polirom, Iaşi;
13. Gardner H., 2006, *Inteligențe multiple*. Noi orizoturi. Editura Sigma, București
14. Hampson S.E., 2005, *Advances in Personality Psychology*: Volume 1, Psychology Press, T&C Group;
15. Hampson S.E., 2005, *Advances in Personality Psychology*: Volume 2, Psychology Press, T&C Group,
16. http://www.agentiaimpreuna.ro/uploads/educatia%20interculturala.pdf accesat la data de 21.08.2023;
17. Ionescu ,M.,(2007),*Instrucție și educație*,Editura University Press Vasile Goldiș Arad
18. 18.Jinga, I. (1998), *Manual de pedagogie*, Editura ALL Educaţional, Bucureşti;
19. Joița E., Managementul eduațional. Profesorul Manager. Roluri și metodologie. Editura Polirom, Iași;
20. Joiţa, E. (2000), *Management educaţional. Profesorul manager: roluri şi metodologie*, Editura Polirom, Iaşi;
21. Milivoievici,V. (2012), *Managementul clasei de elevi*, în *Educatori pentru societatea cunoaşterii,* Timişoara;
22. Monteil, J. M. (1997), *Educaţieşi formare. Perspective psihosociale,* Editura Polirom, Iaşi.,
23. Pătrăuță, T., (2009), *Politici educaționale europene* ,Editura Promun, Arad
24. Poledna, R., (2003), *Interculturalitate. Cercetări şi perspective româneşti*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca;
25. Potolea D., 1989, *Profesorul și strategiile conducerii învățării în Structuri, strategii și performanțe în învățământ*, Editura Academiei, București;
26. Răduț-Taciu, R., 2003, *Individualitate și grup în lecția modernă*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca;
27. Tudorică, R. (2007), *Managementul educaţiei în context european*, Editura Meronia, Bucureşti;
28. Zlate, M. 2004, *Tratat de psihologie organizațional-managerială*. Editura Polirom, Iași.